

OSMANLI İLİM, DÜŞÜNCE VE SANAT DÜNYASINDA BALKANLAR

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı
07-09 Mayıs 2014

Toplantı Yeri:
Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne

İstanbul 2014

ŞUMNULU YUSUF EFENDİ VE
İM'ÂN Fİ CEM'İ'L-KUR'ÂN ADLI RİSÂLESİ

Sefer HASANOV*

I. Şumnulu Yusuf Efendi'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Şumnulu Yusuf Efendi nâmıyla şöhret bulan Yusuf b. Muhammed b. İbrahim 19. asırda yaşamış bir İslâm âlimidir. Yusuf Efendi bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunmakta olan Şumnu'da dünya gelmiş ve memleketinde eğitimini en üst seviyede tamamladıktan sonra Edirne'ye hicret etmiştir.¹ Hicret sebebi muhtemelen 1806-1812 ile 1828-1829 Rus-Türk savaşlarının bölgeye getirdiği istikrarsızlık olmuştur. Belli zamanlarda durum o kadar vahim olmuştur ki, Ruslar 1810 yılında Şumnu'nun önüne kadar varmışlar, 1828'de ise yakınındaki Varna'yı ele geçirmişlerdir. Bu gibi durumlar birçok insanın Şumnu'dan ve bölgeden göç etmesine yol açmıştır.

Şumnu şehri, Osmanlı döneminde askeri ve iktisadi yönden büyük önemi hâiz olmakla birlikte aynı zamanda o coğrafyanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. 19. asırda Şumnu'da faaliyet gösteren 10'a yakın medrese bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı Muşebbekli Camii medresesi, Hacıoğlu Camii medresesi ve Halil Şerif Paşa Camii medresesi gibi cami medreseleri, bir kısmı da Mustafa Paşa medresesi, Hüseyin Hoca Medresesi ve Said Paşa Medresesi gibi müstakil medreseler imiş.² Ayrıca o dönemde şehir merkezinde 40 cami ve mescit³ ile 10 civarında tekke bulun-

* Dr., Sofya Yüksek İslam Enstitüsü, sefer.hasanov@islamicinstitute-bg.org

¹ Bâdî, Ahmed, *Riyaz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, I-III, İstanbul: Trakya Üniversitesi, II/2, 1490.

² Köksal, Osman, *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabası Şumnu*, Ankara: Araştırma yayınları, 2006, s. 94.

³ a.g.e., s. 96.

yormuş.⁴ Verdiğimiz bu rakamlardan 19. asırda Şumnu'da yoğun bir dini hayatın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda memleketin âlimlerinden birisinin ilim halkasında yetişen Yusuf Efendi hayatına Edirne'de devam etmiştir. Bir zamanların payitaht şehri olan Edirne'de çok sayıda medrese, cami ve zaviye bulunuyordu. 6'sı büyük olmak üzere 170'e yakın cami, 22 medrese ve 40'tan fazla da tekke ve zaviye var idi.⁵ Medreselerin en meşhurları II. Selim medresesi, Darü'l-hadis medresesi, Eski camii medresesi ve Darü'l-kurra medresesi olmuştur.⁶ Yusuf Efendi Edirne'ye geldiğinde Sabuni Hacı Halil Mahallesi'ne yerleşerek Eski Cami'de Arapça ve Tefsir dersleri okutmaya başlamıştır.⁷ Bu arada her ordu merkezinde bir askeri idadi açıldığı gibi Edirne'de 1262/1845'te bir Mekteb-i İdadiye-i Askeriye açılmıştır.⁸ Yusuf Efendi de, maddi sıkıntılardan dolayı, bu mektebin 3. sınıfında okutulan mantık dersi muallimi olmuştur.⁹ Müellifin 1273/1856 yılında aynı okulda hala ders vermekte olması¹⁰ dikkate alınırsa bu göreve on yıldan fazla devam ettiği anlaşılmaktadır. Yusuf Efendi, camide okuttuğu öğrencilere icazet verdikten sonra Nakşibendî şeyhi olan Davud Efendi'ye intisap etmiş ve tarikat adabını tamamlayarak icazet almıştır. En sonunda müellif, Davud Efendi'nin halifesi olarak, kabiliyeti olanlara tarikat terbiyesi vermekte iken 1282/1865'te vefat etmiş, Buçuktepe Kabristanı'nda defnedilmiştir.¹¹ Şumnulu Yusuf Efendi'nin en meşhur öğrencisi ve müridi, kendisinden sonra silsilesini devam ettiren "Kılıççı Ali Efendi" lakaplı Şeyh Ali

⁴ a.g.e., s. 100.

⁵ Özey, Ramazan, "19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sy: 6, Temmuz-2002, s. 10.

⁶ Kayıcı, Haluk, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği, İstanbul 2013, s. 153-155.

⁷ Bâdî, Ahmed, a.g.e., II/2, 1490.

⁸ Karataş, Süleyman, *Batılama Döneminde Ders Program Değişimi* (basılmamış yüksek lisans tezi), s. 62.

⁹ Bâdî, Ahmed, a.g.e., c. II/2, s. 1490; Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 315.

¹⁰ Bâdî, Ahmed, a.g.e., c. II/2, s. 1491.

¹¹ Yücer, a.g.e., s. 315; Şimşek, Selami, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara yayınları, 2008, s. 166; Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, I-III, İstanbul: Meral Yayınevi, I, 230.

Seyfi Efendi'dir. Ali Efendi, Yusuf Efendi'den hem zahiri hem de batini ilimlerde icazet almıştır.¹²

II. İm'ân fi Cem'i'l-Kur'ân

1. Eserin Yazma Nüshası

Yusuf Efendi'nin bilinen tek eseri, *İm'ân fi Cem'i'l-Kur'ân* adlı risalesidir.¹³ Biyografisinden anlaşıldığı üzere Yusuf Efendi talim ve irşad faaliyetlerinden dolayı telifle fazla meşgul olmamıştır. Müellif, Kuran-ı Kerim'in yazıya geçirilmesi, toplanması ve çoğaltılması ile ilgili söz konusu risaleyi 1262/1845 yılında,¹⁴ mukaddimesinde de belirttiği gibi, dönemin Edirne valisi Çengelzade Tahir Mehmed Paşa'nın ısrarı üzerine yazmıştır.¹⁵ Eserin günümüzde bilinen tek yazma nüshası Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde 4756 numara altında kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu nüsha daha önce müellifin öğrencisi Şeyh Ali Seyfi'nin yazmış olduğu başka bir nüshadan 28 Aralık 1890 yılında Edirneli Muhammed Şevki tarafından istinsah edilmiştir.¹⁶ Risale talik hattıyla yazılmış ve 10 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Konuyla ilgili hadisler ve bazı âlimlerden yapılan alıntılar üstten kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Maalesef, incelendiğinde eserin mevcut yazmasında çok sayıda tashif ve tahrif hataları tespit edilmiştir. Ancak müellifin kullandığı kaynakları titizlikle gösterdiğinden dolayı orijinal kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle bunların düzeltilmesi mümkün olmuştur.

2. Eserin Muhtevası

Risalenin telif sebebini anlatan kısa bir önsözden sonra, ilgili hadis ve rivayetlerin eşliğinde, ayrıntılı olarak Kuran-ı Kerim'in indirilmesi, yazılması, toplanması ve çoğaltılması ele alınmıştır.¹⁷ Bunun yanı sıra genişçe Kuran-ı Kerim'in ilk hâfız ve kâtiplerinden bahsedilmiştir.¹⁸ Bu meydana

¹² Bâdi, *a.g.e.*, II/2, 1492; Yücer, *a.g.e.*, s. 316; Şimşek, *a.g.e.*, s. 167.

¹³ Yücer, *a.g.e.*, s. 315; Şimşek, *a.g.e.*, s. 166; Bursalı, *a.g.e.*, I, 230.

¹⁴ Bâdi, *a.g.e.*, II/2, 1490.

¹⁵ Şumnulu, Yusuf Efendi, *İm'ân fi Cem'i'l-Kur'ân*, 1b.

¹⁶ *a.g.e.*, 10b.

¹⁷ *a.g.e.*, 1b-5b.

¹⁸ *a.g.e.*, 5b-8a.

Muaviye'nin katipliği zikredilmiş ve Ehl-i sünnet'in bazı büyük âlimlerin görüşleri verilerek sahabelerin üstünlüğü vurgulanmıştır. Ayrıca müellif, Muaviye'nin durumu meselesinden yola çıkarak oğlu Yezid'le ilgili de âlimlerin görüşlerini vermiş ve kendisine beddua okunması doğru olup olmadığını tartışmıştır.¹⁹ Müellif, zikrettiği ayet, hadis ve âlimlerin görüşlerine binaen risalesini hepimizin Hz. Peygamberi ve ashabını sevmemiz ve övmemiz gerektiğini söylemekle hatm etmiştir.²⁰

3. Müellifin Metodu

Yusuf Efendi, Kuran-ı Kerim'in yazılması, toplanması ve çoğaltılması konusunu özellikle ilgili hadisleri zikretmek suretiyle işlemiştir. Hadisleri verirken de kelimeler arasında yazılışları, telaffuzları ve manaları ile ilgili açıklamalar yapmıştır.²¹ Bunun dışında bazı yer isimleri ile ilgili izahta bulunmuş,²² hadislerdeki bazı zamirlerin nereye râci olduklarını belirtmiş²³ ve işlediği bazı konularla ilgili tarihî bilgiler de vermiştir.²⁴ Gerektiğinde, tercihini de belli ederek,²⁵ işlediği konuyla ilgili ilmi ihtilafları ayrıntılı olarak aktarmaktan çekinmemiştir.²⁶ Ayrıca müellif âlimlerin görüşlerini naklederken isimleri veya eserlerin başlıklarını vermeye gayret etmiştir.²⁷

4. Kaynakları

Kuran-ı Kerim'in yazıya geçirilme tarihi söz konusu olduğundan doğal olarak risalenin temel kaynağı hadis rivayetleri olmuştur. Sahih-i Buhari'deki *Kitabü Fezailü'l-Kuran*'ın ilk sekiz bâbı risalenin omurgasını oluşturmuştur. Bunların başlıkları: "Vahiy nasıl indi", "Kur'ân Kureyş ve Arapların dilinde indi", "Kur'ân'ın toplanması", "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir", "Kur'an'ın dizilmesi", "Cebrail Kur'ân'ı Peygamber'e arz ederdi" ve "Sahabe arasından Hz. Peygamber'in katipleri"dir. Bu husustan dolayı da kullanılan hadislerle

¹⁹ a.g.e., 8b-10a.

²⁰ a.g.e., 10a.

²¹ Örnekler için bkz. Şumnulu, a.g.e., 2a, 2b, 3a.

²² Şumnulu, a.g.e., 4a.

²³ a.g.e., 2b, 3b, 4b.

²⁴ a.g.e., 4a.

²⁵ a.g.e., 9b.

²⁶ Örnekler için bkz. Şumnulu, 9a-10a.

²⁷ Örnekler için bkz. Şumnulu, 2a, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a, 7b, 8a, 8b, 9a, 9b, 10a.

ilgili müellifin temel mercileri *Sahihu'l-Buhâri*'nin şerhleri olmuştur. Bunların en başında Şihabuddin el-Kastallâni'nin *İrşâdu's-sârî* adlı kitabı gelmektedir. Yusuf Efendi, el-Kastallâni'den aşırı derecede nakilde bulunduğu halde buna sadece bir kaç yerde işaret etmiştir.²⁸ Birçok yerde *Sahih-i Buhâri*'den aldığı bir hadisin şerhini doğrudan kaynak göstermeksizin *İrşâdu's-sârî*'den aktarmıştır.²⁹ Müellif, hadislerle ilgili İrşadü's-sari'nin dışında nisbeten çokça faydalandığı diğer bir eser *Mişkâtü'l-mesâbih* adlı hadis kitabının şerhi olan Ali el-Kari'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı kitabıdır. *İrşâdu's-sârî* ile olduğu gibi, müellif bu eserden de hem kaynak göstererek³⁰ hem de herhangi bir işaretle bulunmaksızın nakilde bulunmuştur.³¹ Daha nadir de olsa, yazar, *Sahih-i Buhâri*'nin başka bir şerhi olan Şemsuddin Kirmani'nin *el-Kevâkibu'd-derârî*'sinden de açıkça kaynak göstererek nakilde bulunmuştur.³²

Ayrıca, Yusuf Efendi'nin bir yerde açıkça kaynak göstererek Muhyiddin Nevevi'nin Müslim şerhine de başvurduğu görülmüştür.³³ Müellif, hadislerin yorumu esnasında bir kere olmak üzere isim vererek İmam Gazali'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* kitabından da alıntı yapmıştır.³⁴ Arap yazısının ortaya çıkışı ve gelişmesini ise İsmail Hakkı Bursevi'nin *el-Furûk* adlı eserine başvurarak işlemiştir.³⁵ Sahabe ile ilgili akîdevi konularda da, kaynak göstererek, Ali el-Kari'nin şerhi³⁶ ile birlikte Kadi İyaz'ın *eş-Şifâ bi tarifi hukûki'l-Mustafâ*,³⁷ Saduddin et-Taftazani'nin şerhi³⁸ ile birlikte Ömer en-Nesefi'nin

²⁸ Örnekler için bkz. Şumnulu, a.g.e., 3b, 4b, 5b.

²⁹ Örnekler için bkz. Şumnulu, a.g.e., 1b, 2a, 2b, 3a, 4a, 5a, 7b. Ayrıca naklin yapıldığı kaynakla karşılaştırma yapmak için bkz. el-Kastalani, Ahmed, *İrşâdu's-sârî* li şerhi sahihi'l-Buhârî, I-X, Kahire, 1323/1905, VII, 443, 446, 447,447, 448, 449, 450.

³⁰ Şumnulu, a.g.e., 2a, 8a.

³¹ Örnekler için bkz. Şumnulu, a.g.e., 5a, 8a.

³² Şumnulu, a.g.e., 2a, 4a, 5a.

³³ a.g.e., 6a.

³⁴ a.g.e., 6a.

³⁵ a.g.e., 5b.

³⁶ a.g.e., 7b, 8a, 9b,10a.

³⁷ a.g.e., 8a, 8b, 10a.

³⁸ a.g.e., 8b-9a.

*el-Akâidu'n-Nesefiyye*³⁹ ve yine Ali el-Karî'nin *Şerhu bed'i'l-emâlî* adlı eserlerden⁴⁰ nakillerde bulunmuştur.

Sonuç

Görüldüğü üzere 19. asrın başlarında dünyaya gelip yarım asırdan fazla yaşamış Yusuf Efendi hem medrese sisteminde hem de tanzimat sonrası yeni açılmış modern okullarda ders vermiş bir İslâm âlimidir. Onun Şumnu'da yetişip daha sonra Edirne'de ders vermesi ve irşad faaliyetlerinde bulunması Osmanlı döneminde İslâm kültürünün Balkanlar'da ne kadar yerleşik ve asil olduğunu açıkça göstermektedir. Tipik bir Osmanlı ve Balkan âlimi olarak Yusuf Efendi hem ilim hem irfan nümûnesi olmuş ve İslâm'da medreseler ve tekkelerin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu göstermiştir. Söz konusu dönemde çok büyük âlimlerin bulunmasına rağmen fazla eser vermemeleri Yusuf Efendi'nin örneğinde olduğu gibi talim ve irşad faaliyetleri yoğunluğu ile yorumlanabilir. Ayrıca İslâm ümmetinin geçirdiği çeşitli buhranlar da bunda etkili olmuştur. Yusuf Efendi'nin eseri küçük hacimli olmasına rağmen ele aldığı konu, dayandığı kaynaklar ve ihtiva ettiği rivayetlerle getirdiği açıklamalar itibariyle son derece kıymetli bir çalışmadır. Bunun yanında müellif'in Kur'ân tarihi ile ilgili bir konuyu itikadî perspektiften de ele almış olması esere ayrı bir değer katmıştır.

³⁹ a.g.e., 8b.

⁴⁰ a.g.e., 9a, 9b.

Kaynakça

Bâdi, Ahmed, *Riyaz-ı Belde-i Edirne: 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirnesi*, haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, I-III, İstanbul, Trakya Üniversitesi.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, I-III, İstanbul, Meral Yayınevi.

Köksal, Osman, *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugah Kasabası Şumnu*, Ankara, Araştırma yayınları, 2006.

Özey, Ramazan, "19. asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası", *Marmara Coğrafya dergisi*, sayı: 6, 2002.

Karataş, Süleyman, *Batılışma Döneminde Ders Program Değişimi* (basılmamış yüksek lisans tezi).

el-Kastalani, Ahmed, *İrşâdu's-sârî li şerhi sahihi'l-Buharî*, I-X, Kahire, 1323/1905

Kayıcı, Haluk, *Salnamelere göre idari, sosyal ve ekonomik yapısıyla Edirne Sancağı*, İstanbul, Edirne Valiliği, 2013.

Şimşek, Selami, *Osmanlı'nın ikinci başkenti Edirne'de tasavvuf kültürü*, İstanbul, Buhara yayınları, 2008.

Şumni, Yusuf Efendi, *İm'ân fî Cem'i'l-Kur'ân* (Edirne Eski Yazma Eser Kütüphanesi'nde 4756 numara altında kayıtlı yazma nüsha).

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, İnsan yayınları, 2003.